

מגמות דמוגרפיות בישראל: מבט-על

אלכס וינרב

כל שינוי דמוגרפי – שינוי בגודלה או בהרכבה של אוכלוסייה – נובע מאחד משלושה גורמים: שינוי בתמותה, שינוי בפרייון או שינוי בהגירה. אלו הם שלושת הרכיבים הדמוגרפיים הבסיסיים. מגפת הקורונה שינתה, או הייתה צפויה לשנות, כל אחד מהם. בפרק זה אנחנו בוחנים את השינויים האחרונים במגמות ארוכות הטווח בכל אחד משלושת הרכיבים הללו, ומראים שרק חלק מן השינויים הצפויים התרחשו בפועל.

תמותה

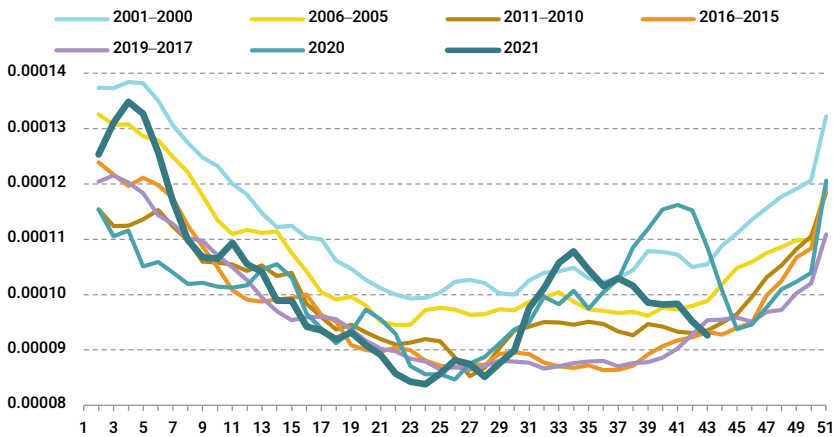
מגפת הקורונה העלתה את רמות התמותה בישראל במידה ניכרת. במחקרים קודמים הערכנו כי במהלך 2020 היו בישראל כ-3,300 "מקרי מוות עודפים", וכי הדבר הוביל לירידה של 2.1 חודשים בתוחלת החיים בלידה ולירידה של 2.7 חודשים בתוחלת החיים בקרב גילאי 25 ו-65 (וינרב, 2021). בסטנדרטים בין-לאומיים זו הייתה השפעה קטנה יחסית, בייחוד לנוכח שיעורי ההדבקה הגבוהים מאוד בישראל. תרשים 1 מתאר את שיעור התמותה השבועי הכולל בישראל נכון לאמצע ספטמבר 2021, לצד השיעור השבועי הממוצע בשנים נבחרות.¹ ישראל התחילה את שנת 2021 במצב גרוע למדי מבחינת תמותה. בשיאו של מבצע החיסונים הראשון הגיע שיעור התמותה השבועי לרמות העונתיות הגבוהות ביותר זה כ-17 שנים. לאחר מכן, במרץ ובאפריל, ירדו שיעורי התמותה ירידה חדה והגיעו לרמות הנמוכות ביותר בסוף מאי ובתחילת יוני, ואז, עם התפרצות וריאנט הדלתא, החלו לטפס שוב.

* פרופ' אלכס וינרב, מנהל המחקר במרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל; המחלקה לסוציולוגיה, אוניברסיטת טקסס באוסטין.

1 זהו שיעור התמותה המתוקן לפי גיל, כלומר סכום שיעורי התמותה הספציפיים לגיל, כל אחד מוכפל בחלק של אותה קבוצת גיל מתוך כלל האוכלוסייה באמצע אותה שנה ספציפית. להרחבה ראו וינרב, 2021.

עלייה זו בתמותה ביולי 2021 המשיכה את המגמה של השנה הקודמת. רמות התמותה נותרו גבוהות מאוד (בהשוואה לרמות הממוצעות בעונת הקיץ בשנים קודמות) עד אמצע ספטמבר, ואז החלו לרדת. עד סוף חודש אוקטובר, הנתונים המעודכנים ביותר שיש בידינו כעת, התמותה ירדה לרמות הרגילות של עונת הסתיו.

תרשים 1. שיעורי תמותה שבועיים, שנים נבחרות

הערה: ממוצע של שלושה שבועות. הנתונים ל-2021 הם עד סוף אוקטובר.
מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

שיעורי תמותה אלו יביאו לירידה נוספת בתוחלת החיים בישראל. אין מדובר רק במספר גדול יותר של מקרי מוות מקורונה בשנת 2021 לעומת שנת 2020 – כ-60% מכלל מקרי המוות מקורונה בישראל עד כה היו בשנת 2021. זה גם מפני שזנים חדשים של קורונה שהשפיעו על ישראל בשנת 2021 הגדילו את שיעור הקטלניות (case-fatality rate) של המחלה בגילים הצעירים, ותמותה בגילים צעירים מורידה את תוחלת החיים המשוערת הרבה יותר מתמותה בגילים מבוגרים.

לוח 1 מציג זאת על ידי השוואה בין שיעורי התמותה הספציפיים לגיל ב-42 השבועות הראשונים של 2020 ו-2021 לשיעורים באותה תקופה ב-2017-2019. מהלוח עולה כי בשנת 2021 כמעט בכל קבוצות הגיל שמעל 20 התמותה הייתה גבוהה מהתמותה בנקודת הבסיס של 2017-2019. לא כך היה ב-2020.

לוח 1. היחס בין שיעורי תמותה ספציפיים לגיל בשנים 2020 ו-2021 לשיעורי התמותה בשנים 2017-2019

קבוצת גיל	2020	2021
19-0	0.77	0.91
24-20	1.02	1.02
29-25	0.92	1.10
34-30	1.04	1.05
44-35	0.95	1.07
54-45	0.98	0.99
64-55	1.03	1.03
74-65	1.05	1.09
+75	1.02	0.99
ממוצע משוקלל	0.91	0.99

הערות: משוער לשבועות 1-42 בלבד; משוקלל לפי אחוז האוכלוסייה בכל קבוצת גיל. מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס 2021א

שקלול הממוצעים הספציפיים האלה לגיל לפי חלקה של האוכלוסייה בכל קבוצת גיל מניב אומדן מדויק יותר של השפעת התמותה הכוללת בכל קבוצות הגיל במהלך 42 השבועות הראשונים הללו. הממוצע הזה מראה ששיעורי התמותה הכוללים ב-42 השבועות הראשונים של 2020 היו נמוכים ב-9% משהיו בשנים 2017-2019, בעוד שב-42 השבועות הראשונים של 2021 הם היו נמוכים ב-1% בלבד.² בסך הכול, השינוי המתואר במגמת התמותה ב-42 השבועות הראשונים של 2021 פירושו שאם לא יקרה משהו חריג מאוד מעכשיו ועד סוף השנה, לא תהיה חזרה לדפוסי התמותה שלפני הקורונה – התרגלנו לראות ירידה קלה בשיעורי התמותה בכל שנה – לפני 2022. ואפילו זה עלול שלא לקרות אם שיעורי החיסונים ברחבי העולם יישארו נמוכים; מצב כזה יאפשר לעוד וריאנטים להתפתח ולהתפזר בעולם במה שנראה יותר ויותר כמו מחלה זיהומית אנדמית חדשה.

2 הפחתות אלו בתמותה הכוללת נבעו מירידה בתמותה בקבוצת הגיל 0-19. מאחר שקבוצה זו מהווה 36% מאוכלוסיית ישראל, והירידה בתמותה בקבוצת גיל זו הייתה משמעותית, היא כמעט מפצה על העליות בשיעורי התמותה בגילים מבוגרים יותר.

פריון

מגמות ארוכות טווח

דפוס הפריון של ישראל חריג מאוד בנוף המדינות המפותחות. הסיבה איננה רק שיעורי הפריון הגבוהים, אלא גם העובדה שהם נשארים גבוהים על אף השיעור הנמוך של לידות מחוץ לנישואים, רמות ההשכלה הגבוהות של הנשים והעלייה הניכרת בגיל האישה בלידה הראשונה. את הדפוסים הללו תיעדנו במקומות אחרים (וינרב ואחרים, 2018).

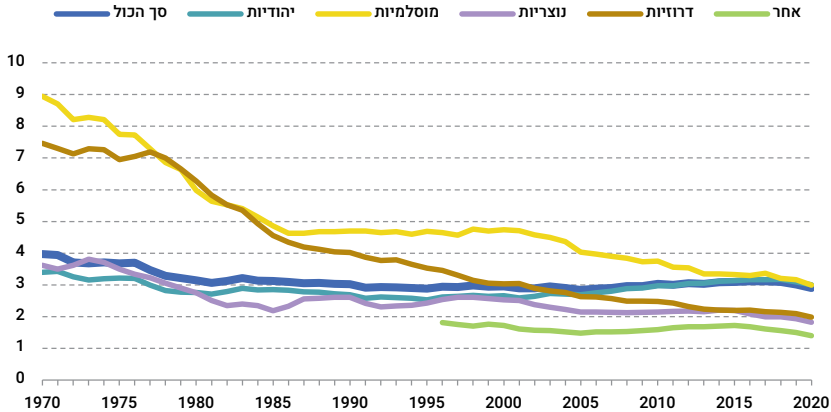
המגמות האחרונות מצביעות על כמה שינויים בדפוס הפריון הזה. בין 2018 ל-2020 חוותה ישראל את הירידה החדה ביותר בשיעור הפריון הכולל (TFR)³ הדו-שנתי שלה מאז 1979–1981: שיעור הפריון הכולל ירד בכ-0.20 ילדים. ירידה זו התרחשה בכל מגזר אתני-דתי, אף שברובם היה נתון זה יציב למדי במשך רוב התקופה שבין 2012 ל-2018. יש לציין שאי אפשר לייחס ירידה זו בפריון לקורונה משום שלמעשה כמעט בכל הלידות של 2020 בישראל הנשים הרו לפני שהמגפה פגעה בישראל. נחזור להשפעות הקורונה בהמשך.

תרשים 2 מציג את המגמות ארוכות הטווח הללו בשיעור הפריון הכולל בחמישים השנים האחרונות, כולל הירידות של 2018–2020, לפי דת ומגזר. משנות השבעים ועד שנות השמונים היו בישראל שתי קבוצות עיקריות מבחינת רמות הפריון. יהודים ונוצרים היו בקבוצה אחת הן מבחינת רמות הפריון והן מבחינת המגמה: בשתי הקבוצות היו שיעורי הפריון במגמת ירידה איטית, מכ-3.5 ילדים לאישה ב-1970 לסביבות 2.8 (יהודים) ו-2.3 (נוצרים) בתחילת שנות השמונים. בקבוצה השנייה היו מוסלמים ודרוזים, שמגמת הירידה אצלם הייתה תלולה יותר – מיותר מ-7 ילדים לאישה במשך רוב שנות השבעים לפחות מ-5 עד אמצע שנות השמונים.

שיעור הפריון הכולל של יהודים ונוצרים המשיך בדרכים דומות עד 2001 בערך, ואז הן התפצלו: ה-TFR של נשים יהודיות טיפס בהתמדה מ-2.6 ילדים באמצע שנות התשעים – נקודת השפל בקרב נשים יהודיות – ובין 2015 ל-2018 הוא התייצב בטווח של 3.13–3.17 ילדים. עד 2020 הוא ירד חזרה ל-3.0 – ירידה של כמעט 0.2 ילדים. ה-TFR של נשים נוצריות ירד מוקדם יותר. משנת 2005 עד 2015 הוא עמד על 2.1–2.2 ילדים. ב-2018 הוא היה 2.00, ועד 2020 הוא צנח ל-1.83. גם זו ירידה של כמעט 0.2 ילדים.

3 TFR הוא המדד הנפוץ ביותר להערכת מגמות ילודה בתחום הדמוגרפיה. רשמית הוא מוגדר כמספר הלידות הממוצע שיהיה לאישה אם תלד בכל גיל בקצב שיעור הפריון הסגולי הנצפה.

תרשים 2. שיעור הפרייון הכולל (TFR) לפי דת האם

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

שיעורי הפרייון הכולל במגזר המוסלמי והדרוזי התפצלו מוקדם יותר, בשנות השמונים. ה-TFR של הנשים הדרוזיות ירד בהתמדה משנות השבעים ועד 2013, אז התייצב סביב 2.2 ילדים לאישה עד 2018. מאז ועד 2020 ירד שיעור הפרייון שלהן ל-1.94. זאת הפעם הראשונה שה-TFR של נשים דרוזיות ירד מתחת ל-2.0 ילדים.

מגמות ה-TFR של נשים מוסלמיות היו בתחילה שונות למדי. בשנים 1986–2002 הוא נשאר יציב בטווח של 4.6–4.7. לאחר מכן הוא החל לרדת בהתמדה, ובשנת 2020 הגיע ל-2.99. כלומר, הפחתה של 0.2 ילדים מאז 2018, הפחתה של 0.8 ילדים מאז 2010, והפחתה של 1.8 ילדים מאז שנת 2000.

לבסוף, גם בקרב נשים המסוגלות כ"אחרות" – בעיקר נשים שאינן יהודיות מבחינה הלכתית – שה-TFR שלהן מאז שנת 2000 מעולם לא עלה מעל 1.75, צנח לאחרונה שיעור הפרייון הכולל. בשנים 2018–2020 ירד ה-TFR בקבוצה זו מסביבות 1.54 ל-1.35 ילדים לאישה. נשים אלו הן האוכלוסייה היחידה בישראל שהפרייון שלה ירד מתחת ל-1.5 ילדים. חריג שאוכלוסיות שה-TFR שלהן נמוך מ-1.4 יעלו את שיעור הפרייון לשיעור ההחלפה (מספר הילדים הממוצע לאישה הנחוץ כדי לשמור על גודל האוכלוסייה. במדינות המפותחות עומד שיעור זה על 2.05).

אפקט הקורונה: צמיחה או צניחה?

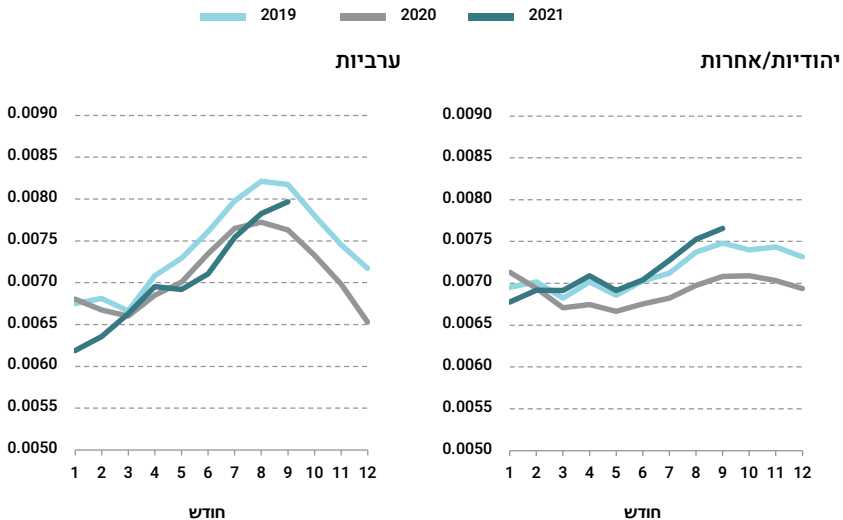
כיצד השפיעה הקורונה על פריון הילודה בישראל? האם היא העצימה את הכוחות שהובילו לאותן הפחתות והאיצה אותן? או שהיא סיפקה יותר מרווח נשימה לאנשים כך שיוכלו לנסות לממש את רמות הפריון הרצויות להם, שנוטות להיות גבוהות יותר מהפריון בפועל? מחקרים שנערכו לאחרונה במדינות אחרות מצביעים במידה רבה על הקורונה כגורם שהוביל להפחתת הפריון. הערכות אחרונות של פריון במדגם של מדינות מפותחות המשתמשות בנתוני לידה מסוף 2020 ותחילת 2021 – כאשר הסימנים הראשונים של התעברויות מתקופת הקורונה החלו להיראות באוכלוסייה – מאשרות שהיו ירידות חדות בפריון בצפון אמריקה, בטיוואן ובקוריאה הדרומית, וגם ברוב מדינות אירופה. החריגים הבולטים הם הולנד ומרבית המדינות הנורדיות (Sobotka et al., 2021). זה תואם במידה רבה נתונים על כוונות לפריון שנאספו בתחילת תקופת הקורונה (מרץ-אפריל 2020), אשר הצביעו על הפחתה מתוכננת בפריון באיטליה, גרמניה ובריטניה (Luppi et al., 2020). נראה שההסכמה הכללית המתגבשת בקרב דמוגרפים היא שמגפת הקורונה האיצה את מגמות הפריון ששררו בתקופה שקדמה לה. שיעורי הפריון במדינות שהיו במגמת ירידה לפני המגפה צפויים לרדת בשנת 2021 אפילו יותר ולהגיע לשפל שלא היה כמוהו בעשורים האחרונים (למשל, מתחת ל-1.6 בארה"ב ובבריטניה) ובמקומות מסוימים לרמות נמוכות אף יותר (למשל 0.7 בקוריאה הדרומית – נתון מדהים לכל הדעות). לעומת זאת, מדינות עם רמות פריון יציבות יחסית יחוו השפעות קטנות בהרבה, אם בכלל.

מה מקומה של ישראל בעניין זה? עדיין אין הערכות בדבר שיעור הפריון הכולל (TFR) בסוף שנת 2021, אך שילוב של נתונים חודשיים על מספר הלידות עם מספר הנשים בגיל הפריון מאפשר לנו לחשב את שיעור הפריון הכללי (GFR)⁴ ולספק תשובה ראשונית עבור שמונת החודשים הראשונים של 2021, תוך ביצוע הערכות מקבילות ל-2019 ו-2020 לצורכי השוואה. אנחנו גם מספקים הערכות נפרדות לנשים יהודיות/אחרות ולנשים ערביות.

התוצאות מוצגות בתרשים 3. ציר ה-y בכל גרף מייצג את שיעור הנשים בנות 15–49 שילדו לידת חי בחודש נתון בכל אוכלוסייה (ציר ה-x).

4 שיעור הפריון הכללי (GFR) הוא המספר הכולל של הלידות באוכלוסייה בתקופה נתונה חלקי מספר הנשים בגילי 15–49 באותה תקופה. הגבלת המכנה לנשים בגיל הפוריות מספקת מדד טוב יותר לרמת הפריון משיעור הילודה הגולמי (CBR), הנמצא בשימוש נרחב מחוץ לתחום הדמוגרפיה. עם זאת הוא אינו טוב כמו ה-TFR, המייצג למעשה את סכום שיעורי הפריון הספציפיים לגיל, שהם מספר הלידות לנשים בגיל x חלקי מספר הנשים בגיל x. ה-TFR הוא גם כלי הרבה יותר טוב להשוואה לאורך זמן ובין אוכלוסיות.

תרשים 3. שיעור הפרייון הכללי (GFR) החודשי לפי מגזר

מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

בסך הכול, התוצאות מצביעות על תגובה שונה לקורונה מבחינת הפרייון בקרב יהודיות/אחרות וערביות. שיעורי הפרייון הכללי של נשים יהודיות/אחרות מראים סימנים מתונים של עלייה בפרייון הקשורה לקורונה: קרוב יותר לצמיחה מאשר לצניחה. לאורך שנת 2020, כאשר כל הלידות עד דצמבר היו תוצאה של התעברויות לפני פרוץ המגפה, שיעור הפרייון הכללי היה נמוך יותר מאשר בשנת 2019. למעשה, מספר הלידות הכולל של נשים יהודיות/אחרות ירד מ-138,399 בשנת 2019 ל-134,874 בשנת 2020, בעוד מספר הנשים היהודיות/אחרות בנות 15–49 צמח ב-1.2%. זה תואם את מגמות הפרייון הכולל שצוינו בתרשים 2.

בינואר 2021 שיעור הפרייון הכללי בקרב נשים יהודיות/אחרות נותר נמוך. בפברואר הוא היה כמעט זהה לרמה שהייתה בפברואר 2020. עד מרץ 2021, בדיוק כאשר היינו מצפים לראות סימנים כלשהם לעלייה הקשורה לקורונה, טיפס שיעור הפרייון הכללי מעל לרמות שנראו במרץ 2019. ממרץ ועד מאי 2021 שיעור הפרייון הכללי החודשי נשאר גבוה מעט מהשיעור ב-2019, ומיולי ועד ספטמבר הפער גדל עוד יותר. בממוצע, לידות אלו (יולי עד ספטמבר) הן תוצאה של התעברות בתקופה אוקטובר-דצמבר 2020 – התקופה שלאחר הגל השני של הקורונה, שהיה חמור מבחינת תחלואה ותמותה לעומת קודמו בחודש אפריל.

הדפוס באוכלוסייה הערבית נראה אחרת. מפברואר 2020 עד פברואר 2021 היה שיעור הפרייון הכללי נמוך יותר מאשר בשנה הקודמת. הדבר תואם את המגמה הארוכה של ירידה בפרייון בקרב האוכלוסייה הערבית הכללית. השיעור בחודשים מרץ-אפריל 2021 – המשקף התעברות במהלך יוני-יולי 2020 – התאושש וחזר לרמתו ב-2020, אם כי זו הייתה עלייה קטנה יותר מזו שנראתה באוכלוסייה היהודית, שבה ה-GFR עלה לרמות גבוהות יותר מב-2019. עד חודש אוגוסט, רמת ה-GFR באוכלוסייה הערבית תאמה בדרך כלל את הרמה שהייתה ב-2020, ובספטמבר עברה אותה.

לפיכך נראה שבסך הכול, באוכלוסייה היהודית/אחרת נתנה הקורונה חיזוק קטן לרמות הפרייון, ודחפה אותן מעל לרמות של 2019 לפחות לכמה חודשים, והרבה מעל הרמות של 2020. באוכלוסייה הערבית הדחיפה הייתה צנועה הרבה יותר – רמות הפרייון ממרץ ועד אוגוסט היו דומות למדי לרמות של 2020, ובספטמבר עלו מעבר להן.

כדי לראות את ממדי ההשפעות האלה ביתר בהירות, אנחנו מחשבים את ההבדל במספר הלידות שהיו מתרחשות ב-2019 וב-2020 בכל אחת מהאוכלוסיות הללו אילו היה בהן אותו מספר נשים בגילי 15-49 כמו ב-2021.⁵ התוצאות מוצגות בלוח 2. בתקופה של שבעה חודשים, בין מרץ לספטמבר 2021, שיעורי פרייון כללי גבוהים יותר בקרב הנשים היהודיות/אחרות הביאו ל-4,697 לידות יותר מאשר אילו אותו מספר של נשים היו יולדות באותה תקופה ב-2020. במילים אחרות, הייתה עלייה של 6.0% במספר הלידות. בהשוואה ל-2019, לעומת זאת, העלייה מתונה הרבה יותר: עלייה של 1.8% בלבד.

באוכלוסייה הערבית, אחרי פיגור בילודה בחודשיים הראשונים של שנת 2021 וצמצום נוסף בחודש יוני – שתי תקופות המשקפות התעברות בגל הראשון והשני של הקורונה – שיעורי הילודה החודשיים בשאר חודשי 2021 דמו מאוד לאלה של 2020. התוצאה הייתה שבשבעת החודשים מרץ-ספטמבר 2021 נשים ערביות ילדו מספר כמעט זהה של ילדים בהשוואה לאותה תקופה ב-2020. זו כמובן ירידה משמעותית בהשוואה ל-2019: 1,119 לידות פחות, צניחה של 4.3%. מצד שני, ייתכן שהקורונה בעצם מנעה ירידה נוספת בשיעורי הפרייון של אותן נשים ערביות – שללא המגפה אולי היו צונחים עוד יותר.

5 לשם כך אנו מכפילים את שיעור הפרייון הכללי שנצפה באותן שנים במספר הנשים בגילי 15-49 בשנת 2021. מכיוון שאנו עושים כעת תקנון של מספר הנשים, כל הבדל במספר הלידות המשוער בין השנים יכול להיות רק תוצאה של שונות בשיעורי הפרייון.

לוח 2. מספר הלידות במרץ-ספטמבר 2021 בהשוואה לאותם חודשים ב-2019 ו-2020, מתוקן לגידול במספר הנשים בגילי 15-49

חודש	יהודיות/אחרות		ערביות	
	2021 בהשוואה ל-2019	2021 בהשוואה ל-2020	2021 בהשוואה ל-2019	2021 בהשוואה ל-2020
מרץ	425	763	35	86
אפריל	118	473	-16	98
מאי	-181	476	-221	-29
יוני	343	275	-329	-199
יולי	-100	675	-221	-140
אוגוסט	510	1,287	-109	181
ספטמבר	338	748	-258	113
סך הכול	1,453	4,697	-1,119	109
שיעור השינוי	1.81%	6.03%	-4.29%	0.43%

הערה: מספר הלידות ב-2021 פחות מספר הלידות המשוער ב-2019 או 2020, מתוקן לגידול במספר הנשים בגילי 15-49.

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

כשיעודכנו נתוני הפרייון נוכל לדעת כמה זמן נמשכו ההשפעות האלה, אם בכלל, אל תוך הגלים המאוחרים יותר של המגפה. בהמשך נוכל גם להתבונן בדפוסי הפרייון בתוך שני הגושים האלה – האוכלוסייה היהודית/אחרת והאוכלוסייה הערבית – בחלוקה לפי דת, רמת דתיות ואזור מגורים.

בטווח הארוך יותר, גם אם הייתה עלייה בפרייון לתקופה מסוימת, יכול להיות שהיא משקפת רק שינוי בקצב ולא קפיצת מדרגה – כלומר, אפשר שהעלייה הזאת היא ביטוי לבחירתם של הורים להביא ילדים לעולם כעת במקום חצי שנה או שנה מאוחר יותר כפי שתכננו, ולא ביטוי לבואם לעולם של ילדים שההורים מעולם לא התכוונו להביא. "בייבי בום" אמיתי הוא יותר תופעה של קפיצת מדרגה: יותר לידות מתרחשות בסך הכול לאורך זמן ממושך (Ryder, 1980). עם זאת, גם לקצב יש השפעה: הוא משפיע גם על גודלה של קבוצת גיל נתונה – דבר המשליך בתורו על היבטים ארגוניים פשוטים הקשורים למערכת החינוך, לשוק העבודה וכן הלאה – וגם על קבוצת הגיל שהשלימה את הפרייון הכולל שלה. הכוונה היא למספר הילדים שנשים בקבוצת גיל מסוימת ילדו עד שתסתיים תקופת הפוריות שלהן. "עיכוב הפרייון" – בייחוד בקרב נשים בגילים מתקדמים יחסית בלידה הראשונה, כמקובל היום בכל החברות המפותחות – מפחית את פוטנציאל השלמת הפרייון על ידי דחיפה של יותר נשים, שאולי תכננו להביא ילד לעולם בשנות השלושים המוקדמות

עד אמצע שנות השלושים לחייהן, לדחות את הביצוע. נשים שינסו להרות לאחר מכן יעשו זאת בגילים מבוגרים יותר, כאשר סיכויי ההתעברות שלהן נמוכים יותר. במדינות שחוו ירידה בפריין הקשורה לקורונה, זו עומדת להיות כמעט בוודאות אחת ההשפעות ארוכות הטווח של המגפה. שיעורי השלמת הפריין של נשים כעת, בראשית עד אמצע שנות השלושים לחייהן, יהיו נמוכים יותר. עד לרגע זה כל הסימנים מצביעים על כך שישראל שומרת במידה רבה על חריגות בדפוס הפריין שלה גם מבחינה זו.

הגירה

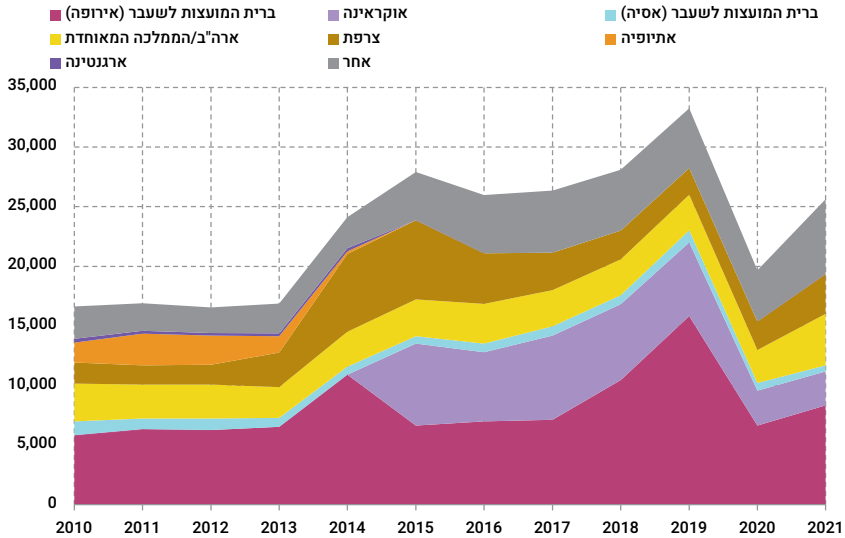
במהלך 15 השנים האחרונות ההגירה נטו לישראל גדלה בהתמדה. ב"הגירה נטו" אנחנו מתכוונים למספר המהגרים לישראל (כמהגרים או כתושבים חוזרים) פחות מספרם של אלה שעזבו. מגמה זו מקורה הן בירידה במספר האזרחים העוזבים את ישראל והן בגידול במספר המהגרים לישראל. התוצאה: בין השנים 2005 ו-2009 עמדה ההגירה נטו של ישראל על כ-7,592 איש בשנה בממוצע; בתקופה שבין 2010 ל-2014 היא עלתה ל-11,587 איש בשנה; וב-2015–2019 נמשך הגידול, וההגירה הגיעה ל-21,500 איש בשנה.⁶

כפי שניתן לראות בתרשים 4, בשנים 2010–2013 מספר המהגרים לישראל היה יציב – כ-16,600–16,900 בכל אחת מארבע השנים הללו. העלייה החדה החלה ב-2014, והיא הונעה בעיקר על ידי מספר גדול והולך של אנשים שהגיעו מאוקראינה (בעקבות "מהפכת פברואר 2014" וההשתלטות הרוסית על אזורים במזרח ובדרום המדינה) ומצרפת (בשל חשש גובר מהתקפות אנטישמיות). עלייה זו בהגירה פיצתה במידה רבה על הירידה בהגירה מאתיופיה. עד שנת 2018 ירד מספר המהגרים מצרפת וחזר לרמה שהיה בה לפני 2014, ומספר המהגרים מרוסיה עלה בין 2017 ל-2019 ביותר מפי שניים והגיע ל-15,800 בשנת 2019. לעומת זאת, במהלך עשר השנים האלה הייתה יציבות יחסית במספר המהגרים מארצות הברית ומבריטניה (2,500–3,000 איש בשנה) וכן במספר המהגרים מהרפובליקות של ברית המועצות לשעבר (600–1,200 איש בשנה).

מגפת הקורונה הובילה, באופן לא מפתיע, לצמצום חד במספר המהגרים לישראל בשנת 2020. מספרם הכולל, שנע בין 26,000 ל-33,000 בשנה בין 2015 ל-2019, ירד ל-19,700, ובכל זאת מדובר במספרים גבוהים בהרבה מהרמות של 2010–2013. לצד הצמצום במספר המהגרים נצפה שינוי בהרכבם. הצמצום נבע ברובו מירידה בהגירה מרוסיה ומאוקראינה. מספר המהגרים שהגיעו מארה"ב ובריטניה ומצרפת נותר יציב.

6 אומדנים אלו של הגירה נטו מסתמכים על נתוני שנת 2019, שכן עדיין אין נתונים על יציאות וחזרות של ישראלים לשנת 2020.

תרשים 4. סך העולים, לפי ארץ המוצא

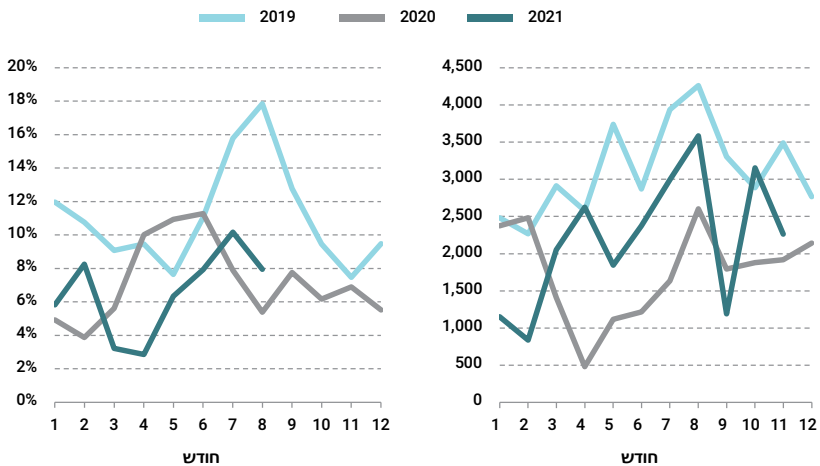
מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

במהלך שנת 2021 ההגירה לישראל התאוששה במידה רבה. עד תחילת חודש דצמבר הגיעו לישראל כמעט 26,000 מהגרים, בהם המספר הגדול ביותר של אמריקאים שהיגרו לישראל מאז 1973. אבל מפתיע יותר הוא מה שלא קרה ב-2021. במהלך אביב וקיץ 2020 הכריזו פקידי ממשלה שההגירה לישראל תעלה מעבר לרמות שהיו בשנים האחרונות. כפי שדווח ברשתות החברתיות, הציפיות הרשמיות נעו בין 20% יותר מהרמות הרגילות (קליין, 2020) ל-100,000 עולים בשנת 2021, כולל כמה עשרות אלפי ישראלים שיבחרו לחזור ארצה (קליין, 2020). ציפיות אלו התבססו על המספר ההולך וגדל של תיקי עלייה שנפתחו ועל ההתעניינות הגוברת בנדל"ן ישראלי מצד קונים בחו"ל (מורגנטרן, 2020). הגל הצפוי הזה, שזכה לכינוי "ציונות הקורונה", הונע ככל הנראה בידי שני כוחות עיקריים: האחד, בחודשים הראשונים נדמה היה שישראל מצליחה להתמודד עם הנגיף הרבה יותר טוב מרוב המדינות שבהן יש קהילות יהודיות גדולות; והשני, המצוקה הכלכלית הגוברת במדינות המוצא הניעה רבים להחליט לעלות לישראל (קליין, 2020).

תרשים 5 מציג את המספרים החודשיים של עולים בשנים 2019-2021. עד כה, כולל בחודשים יולי ואוגוסט, שהם בדרך כלל חודשי השיא של ההגירה, לא נראה שום סימן לגל הצפוי הזה בשנת 2021. ליתר דיוק, אף שמאז מרץ 2021 היו רמות ההגירה

החודשיות לישראל גבוהות במידה ניכרת מן הרמות בחודשים המקבילים בשנת 2020 – בינואר ופברואר 2021 עתירי ההדבקות הן נשארו נמוכות מאוד – הן עדיין לא הגיעו לרמות של 2019, ובוודאי לא גבוה מזה. מובן שההגירה ב-2021 עדיין יכולה לעלות, אך עד כה, כאמור, אין סימן לגל גדול של הגירה הקשורה לקורונה. יתרה מזו, לא נראה אפילו "גל פיצוי" קטן, כלומר גל של מהגרים שתכננו להגיע ב-2020 ואז נאלצו לדחות ל-2021. אשר לישראלים שחזרו ארצה במעמד תושבים חוזרים, איננו יכולים להעריך באופן ישיר אם היה גל גדול של חזרה לישראל שכן, כאמור, הנתונים האלה אינם זמינים אפילו עבור 2020. עם זאת, תרשים 5 מספק אומדן עקיף: שיעורם הכולל של המהגרים שהם "אזרחים חוזרים". קטגוריה זו של הלמ"ס מתייחסת באופן ספציפי לאזרחים שנולדו בחו"ל להורים ישראלים. אילו הוספנו לגל הצפוי של תושבים חוזרים (אזרחים ישראלים שחזרו ארצה אחרי ששהו בחו"ל לפחות שנתיים) גם את ילדיהם שנולדו מעבר לים, היינו מצפים לראות בתרשים מספרים גדולים יותר. זה לא קרה. לא ב-2021 ואפילו לא ב-2020. לכן עדיין אין סימן לגל גדול של ישראלים שחיים בחו"ל ושבחרו לחזור ארצה בעקבות הקורונה.

תרשים 5. מספר המהגרים לישראל, כולל אזרחים חוזרים
תרשים 5. שיעור המהגרים לישראל, שהם אזרחים חוזרים

הערה: על פי הגדרת הלמ"ס, "אזרח חוזר" הוא אדם שנולד מחוץ לישראל להורים ישראלים, להבדיל מ"תושב חוזר", שהוא אזרח ישראלי שחזר ארצה אחרי ששהה בחו"ל שנתיים או יותר.
מקור: אלכס וינבר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

סיכום

עד סוף הרבעון השלישי של שנת 2021 היו השפעותיה של מגפת הקורונה על הדמוגרפיה בישראל מתונות למדי. תוחלת החיים בשנת 2021 תהיה נמוכה רק במעט, והיא תרד ככל הנראה לרמות שנצפו בפעם האחרונה ב-2016–2017. כיוון ששיעורי התמותה הקשורה לקורונה גבוהים יותר במגזר הערבי, קרוב לוודאי שהפערים בתוחלת החיים בין ערבים ליהודים יתרחבו. דומה שבהשפעת הקורונה נוצרו הבדלים גם במגמות הפרייון: שיעורי הפרייון של נשים יהודיות עלו משמעותית בהשוואה לרמות של שנת 2020, ואילו שיעורי הפרייון של נשים ערביות נשארו בשפל ההיסטורי שהיו בו באותה שנה. לבסוף, בשנת 2021 חזרה ההגירה לרמות ה"רגילות" שלה בשנים האחרונות שלפני הקורונה, אף שרמות אלו היו נמוכות בהרבה מן הרמות שציפו להן לאחר ההצלחה של ישראל בטיפול בגל הקורונה הראשון.

בסך הכול, לשינויים הדמוגרפיים האלה לא תהיה השפעה רבה על המבנה הדמוגרפי של ישראל בטווח הארוך – לא מבחינת הרכב האוכלוסייה ולא מבחינת גודלה. סיבה אחת היא שהתמזל מזלנו לחיות בעידן שמדענים מסוגלים לפתח חיסונים ותרופות לטיפול במחלה זיהומית חדשה בתוך זמן קצר מאוד. עם ייצור מוגבר ואספקה רחבה תהפוך הקורונה לעוד מחלה זיהומית אנדמית. לכן חשוב שלא ניתן להתמקדות בקורונה לגרום לנו להזניח את הטיפול באתגרים דמוגרפיים מהותיים יותר לעתידה של המדינה ולרווחת אזרחיה. בחברה שמתאפיינת בריבוי הטבעי הגבוה ביותר בקרב המדינות המפותחות, חשוב לתת את הדעת על טיפול ראוי באוכלוסייה המבוגרת, ההולכת וגדלה במהירות; לשפר את בריאות הציבור בכל המגזרים; ולעמוד באתגרי השינוי האקלימי המתמשך.

מקורות

וינרב, א', צ'רניחובסקי, ד', ובריל, א' (2018). [דפוסי הפרייון יוצאי הדופן בישראל](#). בתוך א' וייס (עורך), **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2018** (עמ' 219–254). מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

וינרב, א' (2021). [תמותה עודפת ותוחלת חיים בישראל בשנת 2020](#). מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

מורגנשטרן, ר' (2020, 7 בספטמבר). [ציננות הקורונה: המגיפה מביאה לזינוק במתעניינים בעלייה לישראל](#). N12.

קליין, צ' (2020, א, 24 באפריל). [ציננות קורונה: 100 אלף עולים צפויים בשנה הקרובה](#). **מקור ראשון**.

קליין, צ'. (2020, ב, 3 במאי). [ציננות קורונה: גופי העלייה והקליטה נערכים לגל הגדול](#). **מקור ראשון**.

Luppi, F., Arpino, B., & Rosina, A. (2020). The impact of COVID-19 on fertility plans in Italy, Germany, France, Spain, and the United Kingdom. *Demographic Research*, 43, 1399–1412.

Ryder, N. B. (1980). Components of temporal variations in American fertility. In R. W. Hiorns (Ed.), *Demographic Patterns in Developed Societies* (pp. 15–54). Taylor & Francis.

Sobotka, T., Jasilioniene, A., Galarza, A. A., Zeman, K., Nemeth, L., & Jdanov, D. (2021). [Baby bust in the wake of the COVID-19 pandemic? First results from the new STFF data series](#). *SocArXi*.